TURKISTONDA TALIM MUASSASALARINI ISLOH QILINISHIDAGI ZIDDIYATLAR

H.B.O‘rmonov
GulDU tuzilmasidagi qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi xodimi

Annotatsiya: *Maqolada Turkistonda eski usulda faoliyat olib borayotgan maktab hamda shu turdagi talim muassasalarini isloh qilinish masalasi yoritilgan bo‘lib, bunda mahalliy aholi tomonidan isloh qilinish jarayonlarini qay tarzda kutib olinganligi, diniy ta’limni tugatishga bo‘lgan qarshiliklar tahlil qilinib yoritib berildi.*

Kalit so‘zlar: *Maktab, masjidlar, hojixona, islohot, mozorlar, shahar, vaqf, matematika, falsafa, muallimlar, targ‘ibot.*

O‘zbekistonda XX asrning 20-yillariga kelib eski usul maktablarining faoliyati davom etdi. Asriy an’analarga ega bo‘lgan ushbu maktablar mahalliy aholining xat savodini chiqarish yo‘lidagi asosiy bo‘g‘in hisoblangan. Shubhasiz, diniy e’tiqod va qadriyatlar kuchli bo‘lgan musulmon Turkistonida aholi sovetlar targ‘ibotiga qaramay, o‘z farzandlarini diniy maktablarda tahsil olishiga katta e’tibor berar edi. Shu bois ham sovet davlati bu maktablarni ruslashtirishga oid siyosatni avj oldirdi. Eski maktablarni tezroq tugatish masalasi davlat ma’murlarining doimiy diqqat markazida bo‘ldi.

1922 yil 16-21 oktyabrda bo‘lib o‘tgan konferensiyasi sovet maktabi oldiga eski maktablarga nisbatan yuqori mavqega ega bo‘lish vazifasini qo‘ydi. Ushbu vazifani bajarish uchun sovet maktablari har jihatdan qo‘llab-quvvatlanib, yaqin yillar ichida eski maktablar har qanday moddiy yordamdan mahrum qilinishi ko‘zda tutildi[1:73]. Bu esa biz yuqorida aytib o‘tgan fikrlarning dastlabki tasdig‘i desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Turkiston Markaziy Ijroqo‘mining 1922 yil 28 dekabrda “Vaqflar to‘g‘risida” yangi 173-sonli dekretni qabul qildi. Unga ko‘ra, oktyabr to‘ntarishiga qadar vaqflarga tegishli bo‘lgan mulklar, masjidlar, hojixona, qorixona, mozorlar, shuningdek, xayriya va madaniy-ma’rifiy muassasalar (madrasalar, maktablar, yetimxona va boshqalar) tegishli muassasalarga foydalanishga beriladi[2:589]. Bu harakatlar joyli xalqlardan milliylikni tortib olish harakatini boshlanishi edi.

Maktablarni qayta tashkil qilishning nozik tomonlari ham mavjud bo‘lib, ehtiyotkorlikni talab qilar, aks holda, yangi usuldagi maktablarga aholi ishonchsizligi, noroziligi paydo bo‘lishi mumkin edi. Islohotlar dastlab Toshkent Eski shahar vaqf bo‘limi tomonidan amalga oshirildi. Bosh vaqf boshqarmasining 1923 yil 1 apreldagi ma’lumotlariga ko‘ra, Toshkentda 15 ta dastlabki maktab, 4 ta qayta tuzilgan madrasa bo‘lgan. Bosh vaqf boshqarmasining ta’kidlashicha, Toshkent Eski shahar vaqf bo‘limi tasarrufidagi barcha o‘quv muassasalariga sovet maktabi dasturi kiritilgan, qayta tashkil qilingan maktablarda diniy fanlarning o‘qitilishi taqiqlab qo‘yilgan. Tabiiyki, bu mahalliy xalq noroziligining yangidan paydo bo‘lishiga olib kelar edi.

1923-yil 1-sentyabrda Turkiston ASSRda isloh qilingan eski maktablar soni[3:56]

Hudud	Jami ro‘yxatga olingan makgablar	Qayta tashkil qilingan maktablar	O‘quvchilar soni	Amalda o‘qiydiganlar soni
Sirdaryo viloyati	112	6	550	550
Samarqand viloyati	45	13	810	665
Farg‘ona viloyati	57	10	570	460
Jami	224	29	1930	1675

Qayta tiklangan, yangidan tashkil bo‘lgan, ro‘yxatga olingan eski maktablar soni jadvalda qiyosiy berilgan, shuning uchun maktablar soni unchalik aniq emas. Aslida, respublikada ularning soni ancha ko‘p bo‘lgan. Qayta tiklangan 29 ta maktab isloh qilishga tayyorlangan bo‘lishi mumkin 1923 - 1924 yillarda esa yangi usuldagi madrasalar ancha kamayib ketgan bo‘lishi haqiqatga yaqinroq.

Sovet hokimiyati o‘rnatilganidan boshlab vaqflar mablag‘ining kamayishi va boshqa sabablarga ko‘ra eski usul (diniy) maktablari soni keskin kamayib ketdi 1923 yil boshiga kelib o‘lka viloyatlarida 20 ga yaqin madrasa va 150 ga yaqin maktab, qorixonalar qolgan bo‘lib, undagi o‘quvchilar soni ham ancha ozaygan. Madrasalarda o‘rtacha 10-15 talaba, maktab va qorixonalarda 8-12 o‘quvchi o‘qigan[4:18].

Maktablarni isloh qilish dasturiga ko‘ra, o‘quv jarayoni islohotlariga ehtiyot bo‘lib, asta-sekin o‘tish tavsiya etilgan. Dastlabki paytda yangi usulda o‘qitish uchun kuniga uch soat ajratish tavsiya etilgan. Bunda o‘quvchilar xat-savodga o‘rgatilgan, ona tili va riyoziyot (matematika)ning oddiy kursi o‘qitilgan. Shu bilan bir qatorda dunyoqarash (falsafa) bo‘yicha dastlabki ma’lumotlar berish uchun har kuni 3 soatdan vaqt ajratiladigan bo‘ldi.

Islohotlar jarayonida eski maktablarda diniy fanlarning isloh qilinishiga ham e’tibor qaratilgan. Bunda dars berishning yangi metodlari asosida uning axloq-odob darsiga aylantirilishi ko‘zda tutildi.

Yurtimiz tarixidan malumki islom an’analari va urf-odatlari katta ahamiyat kasb etgan Buxoroda sovet hokimiyati o‘rnatilgandan keyin ham eski maktablar o‘z faoliyatini davom ettirdilar. Tabiiyki, ular musulmon aholisi orasida muhim o‘rin egallagan. Buxoro inqilobiy qo‘mitasining 1921 yil 5 yanvardagi dekreti hamma yerlarni umumxalq mulki deb e’lon qildi. Vaqf yerlari tugatildi, ayrim toifadagi ho‘jaliklarning chorva mollari va mulklari musodara etildi, lekin 1921 yil kuzida yerni tortib olish bekor qilindi. Buxoro Markaziy Ijroiya Qo‘mitasining umumiy avf to‘g‘risidagi 1922 yil 25 maydagi dekreti vaqflarni tugatishni to‘xtatish, qozixonalar ishini, shariat ko‘rsatmalarini tiklash va boshqalarni e’lon qildi. Bu albatta mahalliy aholini ko‘p etirozlarini qondirish va milliylikni qayta tiklash bilan bog‘liq bo‘lgan.

1923 yilning oktyabr oyidagi BXSR Sovetlarining qurultoyida A.Abdusaidovning vaqf to‘g‘risidagi ma’ruzasi tinglanib, vaqf haqida qaror qabul qilindi[5:1]. Bu qarorda vaqf erlarini ijaraga olib foydalanayotgan vaqfkor dehqonlardan yetishtirilgan hosilning 10 foizi, ya’ni ushr solig‘i olish joriy etilgan. Madaniy-ma’rifiy maqsadlar uchun vasiyat qilingan vaqf mulklarining daromadi faqat quyidagi ehtiyojlar uchun sarflanadigan bo‘ldi:

-yangi usul maktab va madrasalarni ta’minlashga;

-muallimlar, tashviqotchilar, maktab tashkilotchilari kurslarini ta’minlash uchun;

-eski maktab, madrasalarni isloh qilish bilan bog‘liq bo‘lgan xarajatlarga;

-maktab va madrasalarning eski binolarini ta’mirlash va saqlashga.

Yangi usul maktablarida diniy, dunyoviy fanlarning birgalikda o‘qitilishi aholining ehtiyojlariga to‘la javob berganligi uchun ota-onalar o‘z farzandlarini shu maktablarga berishni ma’qul deb bildilar. Hatto davlat himoyasida bo‘lgan, byudjetdan doimiy mablag‘ bilan ta’minlanuvchi sovet maktablari o‘quvchilari ham ko‘p hollarda o‘z maktablarini tashlab, eski maktablarda o‘qishni davom ettirgan.

Xulosa o‘rnida shuni aytadigan bo‘lsak eski maktablarda olib borilgan islohotlar natijasida yangi usuldagi maktablarga aylantirildi, biroq ularning yagona mehnat maktabi dasturiga o‘tkazilishi aslida noto‘g‘ri qilingan harakat edi. Yangi usul maktablarini tashkil etish ishlari ham to‘g‘ri olib borilmadi, bu boradagi ishlarning yetarlicha tayyorgarliksiz olib borilishi diniy fanlarni o‘quv dasturlari va o‘quv jarayonidan siqib chiqarishga qaratilgandi. Bunday tadbirlarni amalga oshirishga musulmon xalqlari tayyor emas hamda diniy maktablarning sovetlashtirilishiga qarshi edilar. Shuning uchun yangi usul maktablarining yopilishi va ularning o‘rnida sovet maktablarining ochilishi mahalliy aholida qattiq norozilik tug‘dirdi. Bu chora-tadbirlar ma’muriy zo‘ravonlik uslubi asosida olib borilgani vaziyatni yanada og‘irlashtirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tulenov J. Jadidlar harakatidan milliy mustaqillikka. –Toshkent:, “Sharq”. 2000 y.
2. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Илмий муҳарир М.Жўраев. -Тошенти: Шарқ, 2000.
3. Абдуллаев Й. Эски мактабда хат-савод ўргатиш. - Тошкент: Ўрта ва олий мактаб, 1960.
4. Аъзамхўжаев С. Туркистон Мухторияти: миллий-демократик давлатчилик қурилиши тажрибаси.-Тошкент: Маънавият, 2000.
5. Жадидчилик: ислоҳот, янгиланиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш (Туркистон ва Бухоро жадидчилиги тарихига янги чиз-гилар). Даврий тўплам. №1. - Тошкент: Университет, 1999.